

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Економічний факультет

ГУЗАР ВІТАЛІЙ РУСЛАНОВИЧ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ
ГРОМАДИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ
051 «Економіка» (Прикладна економіка)
(галузь наук – Управління та адміністрування)

Автореферат на здобуття
другого (магістерського) рівня вищої освіти

Івано-Франківськ – 2023

Дипломна робота виконана в Прикарпатському національному університеті
імені Василя Стефаника

Науковий керівник

кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва,
торгівлі та прикладної економіки Юрій ЦІЖМА

Рецензент:

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу
Світлана ШУРПА

Захист відбудеться «27» грудня 2023 р.

Дипломну роботу надано до захисту «02» грудня 2023 р.

Завідувач кафедри

Надія ПИЛИПІВ

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ГРОМАД ТА ЙОГО ПЛАНУВАННЯ	6
1.1. Поняття та основні складові елементи соціально-економічного розвитку громад	6
1.2. Методика стратегічного планування соціально-економічного розвитку громади	17
1.3. Методика аналізу основних показників оцінки соціального та економічного розвитку об'єднаних територіальних громад	23
Висновок до розділу 1	28
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЛУМАЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	31
2.1. Загальна характеристика Тлумацької територіальної громади та аналіз її формування та розвитку.	31
2.2. Аналіз соціально-економічного забезпечення Тлумацької міської територіальної громади	35
2.3. Оцінка стратегії соціально-економічного розвитку Тлумацької територіальної громади	42
Висновок до розділу 2	49
РОЗДІЛ 3. ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ТЛУМАЦЬКОЇ ТГ	52
3.1. Зарубіжний досвід соціально-економічного стратегічного планування територіальних громад та можливості його використання в Україні	52
3.2. Економічний розвиток і співробітництво територіальних громад в контексті їх соціально-економічного розвитку	60
3.3. Проектний підхід щодо підсилення спроможності об'єднаних територіальних громад	68
Висновок до розділу 3	73
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток будь-якої економічної та соціальної системи завжди потребує власного розвитку. Розвиток об'єднаних територіальних громад не є винятком. Адже зрозуміло, що ці елементи розвитку впливають один на одного: економічний розвиток впливає на формування соціального розвитку, який, у свою чергу, сприяє підвищенню економічного розвитку. Тому необхідно враховувати цей момент при здійсненні певних заходів щодо сприяння соціально-економічному розвитку територіальних громад, інакше неможливо ефективно сформувати якісний процес такого розвитку.

Однією з найбільших проблем сучасного українського суспільства є ситуація в сільській місцевості України, яка характеризується суттєвими відмінностями в рівнях соціально-економічного розвитку, неузгодженістю окремих законодавчих і нормативних актів, недостатнім визначенням держави. стратегія. Соціально-економічний розвиток територіальних громад є дуже важливим, адже саме на місцевому рівні вирішуються проблеми відтворення продуктивних сил, реалізуються різноманітні проекти, задовольняються основні соціальні потреби населення та досягаються показники економічного розвитку. на місцевому рівні є мірою загального економічного розвитку країни горизонтальним стандартом.

Багато вчених-економістів проводили дослідження у сферах, пов'язаних із особливостями способів формування соціально-економічного розвитку, а також з аналізом та оцінкою ефективності функціонування громад союзної території. Ці положення висвітлені в працях таких науковців, як Андрушків Б., Боголіб М., Лісовський С., Олійник Я., Остапенко П., Пальчук В., Руденко Л., Співак С., Юрик Н. Проте питання сталого економічного та соціального розвитку все ще є одними із пріоритетних стратегічних завдань національного розвитку, тому необхідно продовжувати наукові дослідження в цьому напрямі, що і зумовлює **актуальність теми** обраного дослідження.

Метою даної роботи є ґрунтовне висвітлення основних теоретичних аспектів соціально-економічного розвитку територіальних громад та аналіз та пропозицій щодо вдосконалення процесу соціального управління на основі отриманих результатів з точки зору економічного розвитку Тлумацької ТГ.

Досягнення поставленої мети зумовлює вирішення наступних **завдань**:

- 1) визначити поняття та основні складові елементи соціально-економічного розвитку громад;
- 2) висвітлити методику стратегічного планування соціально-економічного розвитку громади;
- 3) визначити методику аналізу основних показників оцінки соціального та економічного розвитку об'єднаних територіальних громад;
- 4) висвітлити загальна характеристика Тлумацької територіальної громади та аналіз її формування та розвитку;
- 5) проаналізувати стан соціально-економічного забезпечення Тлумацької міської територіальної громади;
- 6) здійснити оцінку стратегії соціально-економічного розвитку Тлумацької територіальної громади;
- 7) висвітлити зарубіжний досвід соціально-економічного стратегічного планування територіальних громад та можливості його використання в Україні;
- 8) дослідити економічний розвиток і співробітництво територіальних громад в контексті їх соціально-економічного розвитку;
- 9) проаналізувати проектний підхід щодо підсилення спроможності об'єднаних територіальних громад.

Об'єктом дослідження є процеси управління соціально-економічним розвитком Тлумацької ТГ.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти удосконалення процесів управління соціально-економічним розвитком

Тлумацької ТГ.

У дипломній роботі використовувалися такі **методи дослідження**: теоретико-логічний, індукції та дедукції, фінансово-економічного прогнозування; аналітики, індексів, аналіз соціально-економічних явищ; графічний, економіко-математичного моделювання, систематизації та узагальнень, статистичних розрахунків.

Запропонована та обґрунтована у роботі система соціально-економічного розвитку територіальних громад може бути використана на практиці сучасними територіальними громадами.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, та пропозицій. Загальний обсяг роботи 89 сторінок. Робота містить 13 рисунків, 3 таблиці. Список використаних наукових джерел нараховує 62 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади соціально-економічного розвитку громад та його планування»** висвітлено економічну сутність понять соціально-економічний розвиток, визначено сутність, класифікація та механізм методики стратегічного планування соціально-економічного розвитку громади, а також методику аналізу основних показників оцінки соціального та економічного розвитку об'єднаних територіальних громад.

У другому розділі **«Діагностика соціально-економічного розвитку Тлумацької територіальної громади»** здійснено аналіз соціально-економічного забезпечення Тлумацької міської територіальної громади, та оцінку стратегії соціально-економічного розвитку Тлумацької територіальної громади.

У третьому розділі **«Вдосконалення процесів управління соціально-економічним розвитком Тлумацької ТГ»** висвітлено зарубіжний досвід соціально-економічного стратегічного планування територіальних громад та можливості його використання в Україні, а також досліджено економічний розвиток і співробітництво територіальних громад в контексті їх соціально-економічного розвитку.

ВИСНОВКИ

Соціально-економічний розвиток є складним процесом, який передбачає висхідний рух усієї соціально-економічної системи, який здійснюється як через кількісні, так і якісні зміни у виробництві та розподілі товарів, а також через інвестиції у споживання.

Міжнародне наукове співтовариство розглядає економічний розвиток спільнот як процедуру чи стратегію, яка використовується для підвищення якості життя, зростання добробуту, забезпечення соціального прогресу тощо.

Соціально-економічний розвиток територіальних громад є складним процесом, який відбувається у багатьох вимірах і розглядається з точки зору кількох різних соціальних та економічних цілей. Слово «розвиток» часто вживають у поєднаннях, які передбачають розвиток регіону, міста, територіальної громади, розвиток економіки, соціально-економічний розвиток. У кожному разі розвиток – це прогресивна еволюція соціальної системи, насамперед в економічній сфері. Ми маємо намір звернути увагу на те, що поряд з економічними параметрами розглядаються соціальні аспекти розвитку, які вже стали повноцінними показниками, які оцінюють ступінь розвитку будь-якої територіальної громади.

В Україні реформування суспільства призвело до руйнування первинних політичних і соціальних структур і зв'язків, це призвело до ускладнення умов життя людини в усіх сферах, зокрема на селі. Як результат, необхідне концептуальне та теоретичне розуміння нових соціальних реалій, а також започаткування нових технологічних, методичних досліджень і розробок для створення концептуальної та теоретичної соціальної політики. Вагомою є мета державної політики у розвитку сільських громад. Стратегія розробки цієї політики не завжди була ефективною для більш детального пояснення напрямку розвитку, який потрібен сільським громадам, який би більше відповідав реальним процесам у селі, безпосередньому застосуванню інтересів сільських громад та їх потенціал розвитку.

Реалізація стратегії розвитку громади потребує участі значних ресурсів

(людських, фінансових та фізичних). Хоча наявність фінансів часто вважається найважливішим аспектом реалізації стратегії, насправді це не так. Найважливішими аспектами є організаційні структури та потенціал людського таланту. Відсутність або професіоналізм цих структур важко легко і швидко компенсувати фінансовими ресурсами.

SWOT-аналіз вважається універсальним методом експертної оцінки сильних і слабких сторін, потенційних можливостей і небезпек функціонування регіону та очікувань його населення, використовується для розробки стратегічного плану розвитку ТГ. У зв'язку з цим вважаємо, що додаткова оцінка соціально-економічного розвитку ТГ має базуватися на SWOT-аналізі як методології та експертному аналізу, головне призначення якого – надати точну інформацію про стан справ громади, потім ця інформація повинна бути використана для створення прогнозу додаткового розвитку або програми дій.

Важливо акцентувати увагу на тих показниках, які передусім забезпечують рівні можливості для розвитку всіх членів громади, незалежно від місця їх проживання, тобто територіальний фактор. З цієї точки зору, найефективнішим методом вибору індикаторів оцінки розвитку громади є використання індикаторів, які мають інклюзивний характер, ці індикатори демонструють важливість суб'єкта, унікальність, цінність для суспільства та унікальну здатність задовольняти особисті потреби.

Виходячи з інформації, доцільно визнати, що при виборі показників для оцінки соціально-економічного розвитку ТГ слід враховувати принципи інклюзивного розвитку, оскільки остання є значним адміністративним утворенням, економічний і соціальний розвиток якого має прямий і значний вплив на розвиток економіки країни в цілому.

SWOT-аналіз вважається універсальним методом експертної оцінки сильних і слабких сторін, потенційних можливостей і небезпек функціонування регіону та очікувань його населення, використовується для розробки стратегічного плану розвитку ТГ. У зв'язку з цим вважаємо, що

додаткова оцінка соціально-економічного розвитку ТГ має базуватися на SWOT-аналізі як методології та експертному аналізі, головне призначення якого – надати точну інформацію про стан справ громади, потім ця інформація повинна бути використана для створення прогнозу додаткового розвитку або програми дій.

Важливо акцентувати увагу на тих показниках, які передусім забезпечують рівні можливості для розвитку всіх членів громади, незалежно від місця їх проживання, тобто територіальний фактор. З цієї точки зору, найефективнішим методом вибору індикаторів оцінки розвитку громади є використання індикаторів, які мають інклюзивний характер, ці індикатори демонструють важливість суб'єкта, унікальність, цінність для суспільства та унікальну здатність задовольняти особисті потреби.

Виходячи з інформації, доцільно визнати, що при виборі показників для оцінки соціально-економічного розвитку ТГ слід враховувати принципи інклюзивного розвитку, оскільки остання є значним адміністративним утворенням, економічний і соціальний розвиток якого має прямий і значний вплив на розвиток економіки країни в цілому.

Протягом 2022 року реалізація фінансової політики в суспільстві та навіть країні в цілому перебуває в умовах воєнного стану, тому перед бюджетом постає чимало викликів. Тому кожне рішення ретельно обмірковується та чітко висвітлюється законодавством, яке постійно змінюється. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 року № 590, на період дії воєнного стану припинено фінансування більшості видатків розвитку, крім забезпечення критичної інфраструктури.

Незважаючи на численні зміни до податкового та бюджетного законодавства України, в умовах воєнного стану у 2022 році дохідна складова загального фонду бюджету виконана на 102,2% до уточненого річного плану та 112,8% до затвердженого плану.

Власні доходи загального фонду міського бюджету (без урахування трансфертних платежів) становлять 80150200 грн., різні бюджетні

трансфертні платежі – 127049800 грн.

Для забезпечення продовження функціонування міської ради у 2022 році складено, зареєстровано та оплачено 291 договір про закупівлю товарів, надання послуг та виконання робіт.

У 2022 році за кошти Резервного фонду державного бюджету виплачено компенсацію власникам житла приватного житлового фонду, які безоплатно розмістили внутрішньо переміщених осіб з громад Тлумацького району на суму 328130,32 гривень. В результаті відбулися зміни в державному бюджеті (червень-жовтень 2022 року). У рамках співпраці з програмою DOBRE у 2022 році продовжиться реалізація та підтримка проектів, започаткованих у попередні роки. Зокрема, відповідно до Меморандуму про співпрацю, підписаного між міською радою Тлумача та програмою «Децентралізація для кращих результатів та ефективності» (DOBRE), співпрацю з програмою DOBRE продовжено до 2025 року.

Відповідно до вище проведеного соціально-економічного аналізу, з урахуванням думки місцевого бізнесу та громадськості потрібно провести оцінку стратегії соціально-економічного розвитку Тлумацької територіальної громади.

Оцінка, а головне прогноз соціально-економічних тенденцій Тлумацької територіальної громади ґрунтується на тому факті, що громада, як цілісна соціально-економічна система, ще не має власної спільної історії. Проте аналіз зведених даних все ж дозволяє побачити якусь загальну картину і таким чином зробити прогнози на плановий період.

Громада проводить інвентаризацію земель, формує низку привабливих інвестиційних пропозицій та активно просуває їх на інвестиційний ринок; у суспільстві поступово приходять стратегічні інвестори, особливо промисловості з високою доданою вартістю; навколо стратегічних інвесторів активізуються малі та середні підприємства, що дає змогу заповнити вакансії у сферах логістики та обслуговування; підвищується рівень доходів резидентів, що стимулює активізацію внутрішнього ринку; реалізація

проектів розвитку в рамках Стратегії регіонального розвитку пожвавила економічне життя села та сформувала розвитку кооперативного руху; створення нових форматів бізнесу; виконання середньострокових робіт та модернізації соціальної інфраструктури значно підвищить рівень комфорту та покращить стан доріг у громаді.

На основі результатів соціально-економічного аналізу Тлумацької територіальної громади необхідно обрати базову динаміку (конкурентну стратегію), тобто здатність використовувати характеристики для мінімізації впливу на розвиток неблагополучних сторін, тим самим формуючи конкурентну перевагу для спільноти.

Фінансування стратегії Тлумацької територіальної громади може здійснюватися за рахунок: субвенції на розвиток інфраструктури ТГ, інвестицій з національних фондів регіонального розвитку, залучення суб'єктів місцевого розвитку різних організаційно-правових форм до отримання фінансування за проектами та програмами міжнародної технічної допомоги, залучення мешканців громад до спів фінансування, можна залучати кошти шляхом випуску місцевих цінних паперів, кредитних ресурсів, реалізації проектів на умовах державно-приватного партнерства.

Світовий досвід показує, що стратегічне планування може бути використано для вирішення широкого спектру управлінських завдань, включаючи розвиток окремих компаній (мікрорівень), територіальних утворень (мезорівень) і розвиток економіки в цілому (макрорівень).

Основними компонентами планування місцевого економічного розвитку є розвиток муніципалітетів і перспективне планування урбанізму. На муніципальному рівні створюється комплексний план економічного розвитку громади разом із стратегією будівництва, яка ґрунтується на законі Федерального збірника законів для території Федеративної Республіки Німеччина.

Метою стратегічного планування в США є вибір найважливіших пріоритетів розвитку національної економіки на федеральному рівні, а потім

створення відносин між федеральним урядом і урядами штатів, бізнесом і суспільством.

Обов'язкові компоненти стратегічного плану, які мають бути оприлюднені та розроблені місцевою владою Канади, визначені законом: місія та бачення плану, його контекст (аналіз соціально-економічного розвитку), його проблематика (основні проблеми, які його стратегічні напрямки, можливі види діяльності, експериментальні області та цілі.

В Японії процедура планування економічного розвитку та виконання стратегій офіційно передбачена законом. Крім того, національні стратегії економічного розвитку не вважаються законами.

Підвищення зовнішньоекономічної складової стратегічного планування розвитку території, яка є важливою та невід'ємною сферою господарської діяльності. Має оновлюватись відповідно до економічних процесів у державі;

Спроможна територіальна громада – це громада, яка має місцеві джерела фінансування, інфраструктуру та кадри, достатні для вирішення органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, ці питання визначені законодавством, інтереси мешканців є першочерговими. Європейська хартія місцевого самоврядування інкорпорована в законодавство України, місцеве самоврядування – це «право і спроможність органів місцевого самоврядування здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення».

Основним напрямом політики сучасної держави щодо регіонального розвитку ми сприймаємо створення системи стимулювання політичної та економічної активності громад, розвиток інституціоналізованого громадянського суспільства, перетворення місцевих громад на потужні економічні центри, здатні самостійно вирішувати будь-які питання щодо економічного розвитку на своїй території.

Місцеве самоврядування активно змінюється, це потребує реалізації потенціалу розвитку та співпраці між громадами, створення інфраструктури

для розвитку громад, забезпечення повноцінного існування на території. Незважаючи на децентралізацію бюджетів, основа місцевих бюджетів все ще перебуває на стадії розвитку. Як наслідок, більшість територіальних громад першого рівня не є повністю автономними.

Одним із найважливіших обов'язків регіонального проектного офісу є координація діяльності, яка призведе до впровадження моделі зрілості проекту ОМС як основи, що дозволить систематично просуватися до більш підготовлених працівників ОМС, які орієнтовані на вирішення проблеми. пріоритетні проблеми місцевих громад. Важливо зазначити, що за даними останнього опитування працівників органів місцевого самоврядування в уже об'єднаних територіальних громадах, 56% респондентів зазначили, що проектний підхід суттєво вплинув на їхню роботу, а 91% опитаних підтримали створення регіонального проектного офісу, який мав би змогу допомагати місцевій владі в розробці проектів та реалізації ініціатив місцевого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративно-територіальний устрій України: методологічні основи та практика реформування: монографія. Львів, 2016. 264 с.
2. Базарна О. В. Поняття, суть, природа публічного управління та державного управління. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. 2012. № 1(172). Ч. 2. С. 91–97.
3. Баймуратов М. О. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні. *Муніципальне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, М. О. Баймуратов, Ю. Ю. Бальций та ін. ; за ред. М. О. Баймуратова*. 2-ге вид., доп. Київ: Правова єдність, 2009. С. 247–318 URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk745766.pdf>
4. Баймуратов М. Правовий статус територіальної громади в Україні: теоретичні та практичні проблеми. *Муніципальний рух : новий етап розвитку : матеріали VII Всеукр. муніцип. слухань «Муніципальний рух в Україні – 10 років розвитку»* (Бердянськ, 6–8 верес. 2001 р.). Київ : Логос, 2002. С. 368–371.
5. Барановський М.О. Фінансова децентралізація в Україні: особливості становлення. *Укр. геогр. журн.* 2017. № 4. С. 30-38. URL: <https://doi.org/10.15407/ugz2017.04.030>, <https://doi.org/10.15407/ugz2017.04.030>.
6. Батанов О.В. Територіальна громада — основа місцевого самоврядування в Україні : Монографія. Київ.: Інститутт держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 260 с. с.37-38.
7. Батанов О.В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. URL: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_2/visnik_st_13.pdf.
8. Беззуб І. Введення інституту префектів в Україні: користь чи загроза для місцевого самоврядування. *Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти*, 2016. Т. 4. С. 4–13.

9. Безуглий Д.Г. Координаційне забезпечення проектно-орієнтованого управління розвитком об'єднаних територіальних громад в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2016. - № 2(53). - с.155-160.

10. Безуглий Д.Г., Шаров Ю.П. Підхід до оцінювання рівня проектної зрілості органів місцевого самоврядування. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 11-12.

11. Білоус Я.Ю. Аналіз показників оцінки соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2017. № 10. С. 12-17.
URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>

12. Білоус Я.Ю. Аналіз показників оцінки соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2017. № 10. С. 12-17.
URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>.

13. Боголіб М.А. Міжнародний досвід забезпечення соціально-економічних потреб територіальних громад. *Економічний вісник університету* 2016. Випуск № 31/1. с.126-129. URL: <http://oaji.net/articles/2017/1900-1503941897.pdf>

14. Децентралізація в Україні: досягнення, надії і побоювання. Український незалежний центр політичних досліджень. Київ, 2017. 28 с.
URL: https://www.internationalalert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017.pdf.

15. Бутко М. П. Регіональне управління: інноваційний підхід : навч. посіб. для студ. ВНЗ / М. П. Бутко, О. О. Зеленська, С. М. Зеленський та ін.; наук. ред. М.П. Бутко. К. : Знання України, 2006. 560 с.

16. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. №5051. Ст. 572. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/245617>

17. Ворона П. В. Особливості розвитку місцевого самоврядування

Японії в процесі децентралізації місцевої влади. *Актуальні проблеми державного управління*, 2009. Т. 2. С. 277–285.

18. Ганущак Ю. Префекти: уроки Франції для України. Київ: ІКЦ Легальний статус, 2015. 44 с.

19. Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади. Швейцарсько-український проект – Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. Київ: ТОВ Софія-А, 2013. 160 с.

20. Горошкова Л.А., Волков В.П., Карбівничий Р.О. Кластерно-логістичний підхід в управлінні територіальними громадами. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: збірник наукових праць*. Маріуполь, 2018. № 17. С. 97-105.

21. Горошкова Л.А., Волков В.П., Хлобистов Є.В., Кутик В.В. Прогностичні моделі фінансового регулювання бюджетів територіальних громад. *Економічний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету*. 2019. С. 179-190. URL: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-42-179-190>.

22. Державні рішення: Імплементация реформ у 2016 році: досягнення і прорахунки. *InsideUkraine*, 2016. Т. 62. С. 1–6.

23. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / авт. кол.: О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко та ін. ; Швейцарсько-український проект — Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. Київ: ТОВ Софія. 2012. 128 с.

24. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати другої хвилі соціологічного опитування. Київський міжнародний інститут соціології. URL: <http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Analitichnyi>.

25. Досвід децентралізації у країнах Європи: зб. док. пер. з іноз. мов / Заг. ред. В. Б. Гройсмана. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. 766 с.

26. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В.

Ковбасюка. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.

27. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ. : державна ПОЛІТИКА 88 НАДУ, 2011. Т. 5 : Територіальне управління / наук.-ред. колегія : О. Ю. Амосов (співголова), О. С. Ігнатенко (співголова) та ін. ; за ред. О. Ю. Амосова, О. С. Ігнатенка, А. О. Кузнецова. Х. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2011. 408. с.375-376. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/l_203_56477649.pdf

28. Європейська хартія місцевого самоврядування. Хартія, Міжнародний документ від 15.10.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

29. Зарубіжний досвід публічного адміністрування: метод. рек. / за заг. ред. Н. М. Мельтюхової. Київ: НАДУ, 2010. 28 с.

30. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні: аналіт.доп. / авт. кол.: С. О. Біла, Я. А. Жаліло, О. В. Шевченко, В. І. Жук та ін.; за ред. С. О. Білої. Київ: ГІСД, 2011. 80 с.

31. Інформація щодо об'єднаних територіальних громад URL: https://www.driv.gov.ua/ords/portal!/cm_core.cm_index?option=ext_gromada&prejim=1&pmn

32. Інформація щодо об'єднаних територіальних громад URL: https://www.driv.gov.ua/ords/portal!/cm_core.cm_index?option=ext_gromada&prejim=1&pmn

33. Кобзарев О. Фандрейзинг: Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. Київ:ТОВ «Підприємство «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 84с. с. 5. URL: <http://www.oblrada.pl.ua/grant/5656.pdf>

34. Колодій О.М. Досвід децентралізації у Франції. *Вчені записки ТНУ ім..І. Вернадського. Серія Державне управління.* 2018. Т.29 №1. с.195-198 URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/1_2018/37.pdf

35. Колодій О.М. Процес децентралізації: Німецький досвід в Українських реаліях. *Державне управління: Інвестиції: практика та досвід.*

2018. №17. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2018/25.pdf

36. Костіна Н. Адаптація зарубіжного досвіду проектної діяльності в органах місцевого самоврядування Полтавської області. *Державне управління та адміністрування*. 2016. №1(28). с.142-149. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_01\(28\)/21.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_01(28)/21.pdf)

37. Крат М., Софій О. Майбутнє українських районів: польський досвід функціонування місцевого самоврядування на рівні повітів / ГО "Європейський діалог". Львів, 2016. 57 с.

38. Лахижа М. І. Основи та особливості посткомуністичної трансформації суспільства та влади в Республіці Польща. *Актуальні проблеми державного управління*, 2012. Т. 2. С. 381–389.

39. Маєв А.П. Децентралізація влади у Франції: досвід для України. *Актуальні проблеми державного управління*, 2012. с.85-88.

40. Макаров Г. В. Очікувані ризики у процесі децентралізації влади в Україні : аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2012. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1021/>

41. Маркіна І.А., Прилипко І.О., Свириденко С.І. Соціально-економічний розвиток об'єднаних територіальних громад як складова інноваційного потенціалу. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 24. С. 50-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_24_11.

42. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації : наук. доп. / редкол.: Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, В. В. Толкованов та ін.; Національна академія державного управління при Президентіві України. К., 2014. 128 с.

43. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації: наук. доп. / редкол.: Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, В. В. Толкованов та ін.; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ: НАДУ, 2014. 128 с.

44. Муркович Л. Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування в Україні: теоретичні аспекти. URL:

http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02%285%29/10mliuta.pdf.

45. Нікончук А. М. Теоретичні засади децентралізації влади в процесі розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Право і безпека*, 2011. Т. 5(42). С. 30–34.

46. Олійник Я.Б., Остапенко П.О. Формування спроможних територіальних громад в Україні: переваги, ризики, загрози. *Укр. геогр. журн.* 2019. №4. С. 37-43. URL: <https://doi.org/10.15407/ugz2017.04.030>.

47. Онупрієнко А. М. Принципи централізації та децентралізації в територіальній організації влади. *Форум права*, 2021. Т. 4. С. 224–227.

48. Основи грантрайтингу та управління проектами в публічній сфері : метод. рек. для органів влади та недерж. орг-цій / Авт. кол.: В.В. Белявцева, А.І. Гнатенко, О.С. Зінченко та ін. ; за заг. ред. О.В. Кулініча. Харків : Золоті сторінки, 2017. 148 с. URL: <http://www.compet.kh.gov.ua/images/2017/grant.pdf>

49. Пальчук В. Розвиток економічного потенціалу громад у рамках реформи з децентралізації. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. № 11. С. 38-50. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr11.pdf>.

50. Патока І. В. Фінансове забезпечення сталого розвитку об'єднаних територіальних громад як складова ефективної децентралізації влади в Україні. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4582>

51. Практичний посібник з питань формування спроможних територіальних громад. К. : Асоціація міст України, 2015. 40 с.

52. Прієшкіна О. Територіальна громада в політичній системі та системі місцевого самоврядування. *Юридичний вісник «Державне управління та самоврядування»* 2012. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2012/06.pdf

53. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо особливостей формування та виконання бюджетів ОТГ: Закон України від 26.11.2015 р. № 837-VII. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/837-19_15

54. Руденко Л.Г., Лісовський С.А., Маруняк Є.О. Виклики і загрози просторового розвитку України на шляху до євроінтеграції. *Укр. геогр. журн.*

2016. URL: <https://doi.org/10.15407/ugz2016.01.041>.

55. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів : національна доповідь / наук. ред.: Е. М. Лібанова, М. А. Хвесик ; ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». К., 2014. 776 с.

56. Співробітництво територіальних громад (міжмуніципальне співробітництво – ММС) : навч.-практ. посібник / наук. ред.: В. В. Толкованов, Т. В. Журавель ; Тернопільський національний економічний університет. К., 2016. 154 с.

57. Сторонянська І. З., Пелехатий А. О. Фінансове забезпечення розвитку територіальних громад у контексті адміністративно-територіальної реформи. *Регіональна економіка*. 2021. №3(73). С. 230241.

58. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (проект). Київ, 2017.

59. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування. Київ, 2021. 61 с.

60. Ткачук А. Ф. Децентралізація влади: від потреби до реалізації (робочий зошит). Київ: ІКЦ Легальний статус, 2022. 116 с.

61. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» (від 12 січня 2015 р., № 5/2015). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

62. Фінальний аналітичний звіт — Удосконалення консультацій з громадськістю. Пропозиції громадськості та влади / за ред. К. С. Ковриженко. Київ: КВУ, 2017. 105 с.